

Mletačka Istra: revitaliziranje gospodarstva putem kolonizacije

Lindi, Lucija

Undergraduate thesis / Završni rad

2019

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:155885>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-03-21**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U RIJECI
ODSJEK ZA POVIJEST

MENTOR: dr. sc. Dubravka Božić Bogović

ZAVRŠNI RAD

**Mletačka Istra: revitaliziranje gospodarstva putem
kolonizacije**

Lucija Lindi
Povijest umjetnosti, povijest
a.g. 2018./2019.

Rijeka, 13. rujan 2019.

Sadržaj

Sažetak	2
Uvod.....	3
Položaj Istre unutar Mletačke Republike	4
Depopulacija Istre i njezini faktori.....	5
Populacija Istre	5
Kuga i malarija	7
Ratovi.....	8
Klimatski faktori depopulacije	8
Mletačke ekonomske mjere	9
Tijek kolonizacije.....	10
Obilježja kolonizacije	11
Problemi kolonizacije	19
Problemi gospodarstva mletačke Istre.....	24
Gospodarstvo mletačke Istre u 16. stoljeću	24
Gospodarstvo mletačke Istre u 17. stoljeću: vrhunac krize	25
Gospodarstvo mletačke Istre u 18. stoljeću: naznake ekonomskog rasta.....	29
Zaključak.....	31
Literatura	33

Sažetak

Mletačka Republika je širila svoju vlast prema Istri od 13. do 15. stoljeća, kada je zavládala nad dvije trećine njezinog teritorija. Uslijed krize koja je zadesila državu te neprestanih epidemija gladi i bolesti, ratova i klimatskih nepogoda, Istra se od 16. stoljeća suočila s velikim problemom depopulacije. U nadi da će novo stanovništvo ponovno pokrenuti gospodarsku aktivnost, Mletačka Republika intenzivirala je plansku kolonizaciju poluotoka, što se posebno odnosi na 17. stoljeće kada je depopulacija došla do svojeg vrhunca. Međutim, taj oporavak nije bio tako jednostavan, već se pokazao dugotrajnim i prepunim izazova. Naznake gospodarskog uzleta, iako još uvijek sputavanog od strane Mletačke Republike, mogu se primijetiti tek u 18. stoljeću.

Ključne riječi: mletačka Istra, kolonizacija, depopulacija, gospodarstvo, rani novi vijek

Uvod

U ovom završnom radu biti će riječi o organiziranoj kolonizaciji Istre pod mletačkom upravom tijekom razdoblja ranog novog vijeka te njezinom utjecaju na obnovu tadašnjeg istarskog gospodarstva. Rad nastoji odgovoriti na pitanje je li taj proces imao uspjeha u trajnom naseljavanju novog stanovništva i je li ono uspjelo pokrenuti ekonomski razvoj. Rad je podijeljen na četiri glavna poglavlja. U prvom poglavlju naslovljenom „Položaj Istre unutar Mletačke Republike“ iznose se općenite činjenice o mletačkom osvajanju Istre i odražavanju krize u državi na prilike na istarskom poluotoku. U poglavlju „Depopulacija Istre i njezini faktori“, kojima su posvećena podpoglavlja, iznose se razlozi depopulacije poluotoka i demografski podaci za njegov mletački dio. Treće poglavlje pod naslovom „Tijek kolonizacije“ govori o mletačkoj kolonizacijskoj politici i njezinom utjecaju na društvo i gospodarstvo Istre. Posljednje poglavlje „Problemi gospodarstva mletačke Istre“ opisuje opću ekonomsku sliku Istre u 16., 17. i 18. stoljeću.

U radu je uglavnom korištena literatura Miroslava Bertoše, odnosno njegove knjige *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II: Društvene strukture, populacija, gospodarstvo i Dalmacija*, *Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*. Miroslav Bertoša dao je izniman doprinos društvenom aspektu organizirane kolonizacije koju je provodila mletačka vlast. U svojim je radovima opširno govorio o problemima s kojima su se kolonisti suočili po dolasku, skupinama koje su naseljavane u Istru, kao i njihovoj etničkoj pripadnosti. Pisao je i o ekonomskom aspektu, no u tom pogledu od velike pomoći bili su i radovi Egidia Ivetića, prije svega knjiga *L'Istria moderna: un' introduzione ai secoli XVI.-XVIII.* Dok se Miroslav Bertoša više fokusira na socio-ekonomske prilike, Ivetić iznosi podatke o poljoprivrednoj proizvodnji, razvoju pojedinih gospodarskih grana, populacijske podatke i podatke o davanjima koje je Mletačka Republika ubirala od istarskog stanovništva. Radovi Slavena Bertoše također su društveno orijentirani, a uglavnom se fokusiraju na grad Pulu. Korišteni su i pojedini radovi Danijele Doblanić, koji se odnose na Rovinj, tadašnji najrazvijeniji istarski grad.

Položaj Istre unutar Mletačke Republike

Mletačka Republika, kako bi si otvorila put prema Levantu i tako postala posrednikom između Istoka i Zapada, započela je s osvajanjem gradova na zapadnom dijelu istarskog poluotoka u razdoblju između 1267. i 1283. godine. Tada je vlast proširila na sjeverozapadne istarske gradove, odnosno Poreč, Umag, Novigrad, Sutlovreč, Motovun, Kopar, Izolu i Piran.¹ Luke smještene na zapadnoj strani istarskog poluotoka bile su od strateškog značaja i činile su, zajedno s Dalmacijom, dio sigurnog pomorskog itinerara do trgovačkih središta na Mediteranu i Levantu.² Nakon toga je 1331. i 1332. godine širenje bilo usmjereno prema jugozapadnom dijelu poluotoka, kada je vlast učvršćena u Puli, Rovinju i Balama. Suparnik Mletačke Republike na istarskom poluotoku bila je Austrija, čija je vlast obuhvaćala unutrašnjost poluotoka, odnosno teritorij poznat pod nazivom Pazinska knežija. Državna podjela Istre između ove dvije sile započela je 1374. godine, a završila je nakon pobjede Venecije nad akvilejskim patrijarhom u sukobu koji se odvijao od 1411. do 1420 godine. Tom je prilikom Venecija zauzela Milje, Buje, Oprtalj, Roč, Plomin i Labin, te tako proširila svoju vlast dublje u unutrašnjost poluotoka. Mletački je dio Istre zauzimao dvije trećine poluotoka, dok je austrijski bio ograničen na njegov središnji dio. Takva politička podjela Istre će se, uz manje promjene, održati do mira u Campoformiju 1797. godine, kada je Mletačka Republika prestala postojati, a Austrija je proširila vlast na čitav istarski teritorij.³

Unatoč tomu što je doživjela vrhunac svojeg prosperiteta u 15. stoljeću, Venecija je već u idućem doživljavala svoj pad, što se odrazilo i na njezinu pokrajinu Istru.⁴ Taj je pad bio izazvan političkim i gospodarskim čimbenicima, kao što je preusmjeravanje prometa prema Atlantskom oceanu, konkurencija u pomorstvu koju su joj stvarale Engleska, Španjolska, Francuska, Portugal i Nizozemska, te tursko osvajanje.⁵ Tako se pokrajina već do trećeg desetljeća 16. stoljeća našla u gospodarskoj, a zatim i u populacijskoj krizi, izazvanoj bolestima, porastom cijena namirnica i njihovoj nestašici, koja je stanovništvo tjerala na selidbe iz gradova u sela, ali i izazvala njihovo zdravstveno propadanje.⁶ Krizna vremena

¹ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb : Lekyam international : Barbat, 2007., str. 83

² Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, Pula : Zavičajna naklada „Žakan Juri“, 1995., str. 19

³ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 83

⁴ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 19

⁵ Isto, str. 21

⁶ Isto, str. 22

nastavila su se i u idućem stoljeću, koje započinje uskočkom krizom i razdobljem gladi. U 17. stoljeću nije se mogla razvijati ekonomska aktivnost, dapače, većina stanovništva borila se za opstanak. Tako je bilo ne samo u Istri, nego i u Dalmaciji, gdje su se odvijala tri rata između Venecije i Osmanskog Carstva, i gdje su nevolje oslabile čak i najvitalnije gradove, poput Splita i Dubrovnika. Međutim, 18. stoljeće donijelo je priželjkivani mir i stvorilo povoljne okolnosti u kojima je razvoj gospodarstva bio moguć.⁷

Depopulacija Istre i njezini faktori

Još su i suvremenici uzroke depopulacije istarskog poluotoka nalazili u ratovima, bolestima, gladi i zapuštenosti naselja. Iako nisu bili daleko od istine, ipak su u velikoj mjeri pojednostavljivali vrlo kompleksnu situaciju tadašnje Istre. Riječ je zapravo o procesu mnogo širih razmjera, koji je zahvaćao čitavo mediteransko područje, a ponajviše Mletačku Republiku, balkanski i jadranski prostor.⁸ Prilike kao što su epidemije i ratovi same su po sebi izazivale veću smrtnost, no one su uz to poticale iseljavanje i propadanje gospodarstva. Općenito loše životne uvjete stvarale su i fiskalne obveze, lihva i drugi oblici gospodarske i pravne zavisnosti.⁹

Populacija Istre

O istarskoj populaciji pod mletačkom upravom u 16. stoljeću postoji vrlo malo podataka. Procjenjuje se da je tada na mletačkom dijelu poluotoka broj stanovnika varirao između 46 i 50.000. Rat Cambraiske lige (1508. – 1516.) uzrokovao je depopulaciju poluotoka, koji se nakon njega počeo oporavljati. Razdoblje od 1534. do 1553. godine bilo je mirnije, pa je broj stanovnika 1554. godine dosegnuo 50.000. Taj broj svjedoči o uspješnosti kolonizacije, koja se koncentrirala na pogranične predjele i dovela do povećanja broja stanovnika u idućim

⁷ Ivetić, E. *Oltremare: l'Istria nell'ultimo dominio veneto*, Venezia : Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2000., str. 10

⁸ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II: Društvene strukture, populacija, gospodarstvo*, Pula : Istarska naklada, 1986., str. 223

⁹ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 55

desetljećima. Vrhunac je dosegnut 1570. godine, kada je broj stanovnika procijenjen na 60 do 65.000. Uslijedilo je novo razdoblje nesigurnosti koje kulminira uskočkom napetošću i razdobljem gladi krajem stoljeća.¹⁰

Potrebno je ipak razlikovati pojedina područja mletačke Istre. Naime, sjeverna Istra bila je u mnogo manjoj mjeri pogođena uskočkom krizom, a tijekom čitavog 16. stoljeća sve do 1630. održavala je stabilnost u broju stanovnika, ali uz tendenciju opadanja koja se posebice ticala urbanih središta nakon kužne epidemije 1553. godine. U području rijeke Mirne također je stanje bilo stabilnije, što se odnosi i na područje Bužeštine i Labinštine. Najgore stanje bilježila je zapadna Istra, gdje je novo stanovništvo bilo primano, ali i gubljeno. Poreč, Pula i Novigrad, gradovi koji su već imali vrlo malo stanovnika, nakon 80-ih godina 16. stoljeća pate od nemogućnosti oporavka.¹¹

Dakle, Istra se na prijelazu stoljeća ponovno suočila s problemom depopulacije. Procijenjeno je da je između 1601. i 1605. mletački dio poluotoka brojao 45.000 ljudi, a taj se broj još umanjio nakon Uskočkog rata (1615. – 1618.): 1625. godine broj stanovnika pada ispod 40.000. Populacijski pad je nastavljen uslijed jedne kužne epidemije, nakon koje je, prema procijeni, 1630. godine populacija pala na 30.000.¹² Upravo su ta dva desetljeća, dakle 20-e i 30-e godine 17. stoljeća, bilježila najmanji broj stanovnika. Međutim, nakon takvih loših razdoblja, obično se stanje popravljalo. Zabilježen je period rasta, koji je trajao od 1630. do 1650. godine, a sličan njemu bio je i period od 1740. do 1780. U toj drugoj četvrtini 17. stoljeća u mletačkoj je Istri ponovno živjelo oko 50.000 ljudi. Došlo je na vidjelo da problem nije bio u naseljavanju kolonista, već u njihovom zadržavanju. Nakon toga, od 1670. do 1680. godine, populacija pokrajine prestigla je brojku od 60.000, a u predzadnja tri desetljeća 17. stoljeća došlo je i do ekonomskog rasta.¹³ No, taj je rast u 90-ima zaustavljen poljoprivrednim krizama, koje su se javljale sve do prvih desetljeća 18. stoljeća. Iz 18. stoljeća sačuvali su se vrijedni i brojniji podaci iz kojih se, s većom sigurnošću, mogu proučavati faktori demografskog rasta. Tada je mletačko istarsko pučanstvo došlo do brojke koju nikada prije nije uspjelo doseći: populacija je u razdoblju od 1776. do 1781. godine porasla na 92 do 94.000 stanovnika.¹⁴

¹⁰ Ivetić, E. *L'Istria moderna: un' introduzione ai secoli XVI.-XVIII.*, Fiume : Unione Italiana, 1999., str. 64

¹¹ Isto, str. 65

¹² Isto, str. 64

¹³ Isto, str. 65

¹⁴ Isto, str. 66

Kuga i malarija

Među najistaknutijim uzrocima depopulacije u Istri tijekom 16. i 17. stoljeća bile su bolesti, u prvom redu kuga i malarija. Kuga je 1527. godine zahvatila zapadnu istarsku obalu, zbog čega su prekinute veze između austrijskog i mletačkog teritorija, kao i između istarskog zaleđa i Trsta, austrijskog grada od velike ekonomske važnosti. Uzalud su postavljeni sanitarni kordoni duž granice jer se kuga ponovno javila 1533. godine u Pazinskoj knežiji, a ubrzo se proširila i na mletački dio. Tom je prilikom najviše štete uzrokovala u Kopru i Milju, a nakon dvije godine i u Bujama i Piranu, u kojima je broj stanovnika umanjen za dvije trećine. Kuga se ponovno vratila u Kopar 1573. godine, proširila se na Izolu, a zatim i na austrijski teritorij. Sljedeća epidemija odvila se 1600. i 1601. godine, a posljednja i najjača bila je ona 1631. i 1632. godine, koja je zahvatila gotovo čitavu Europu. Epidemije kuge najteže su bile na mletačkom teritoriju, za razliku od austrijskog, a jedan od očitijih razloga bila je veća trgovačka aktivnost na obalnom području poluotoka, što je uvjetovalo i veću izloženost zarazama.¹⁵

Epidemije kuge nisu samo prouzrokovale veliku smrtnost među populacijom, već su one poticale i migracije i napuštanje zemljišta i usjeva zbog panike koju su stvarale među stanovnicima.¹⁶ Ne samo da su kužne epidemije postale čimbenikom depopulacije, već su one samim time uzrokovale i velike štete na području ekonomije. Polja su bila zapuštena jer nije bilo ljudi da ih obrađuju, a lokalnu trgovinu i trgovinu među provincijama pogađalo je zatvaranje granica u vrijeme epidemija. Stoga nije čudno da je stanovništvo bilo suočeno s glađu i nestašicom hrane, što se posebno odnosi na južni dio poluotoka.

Ono što je pogodovalo širenju malarije bio je sve izraženiji prelazak iz obrađenih površina u močvarna i malarična, što se odvijalo uslijed ratova, epidemija kuga, depopulacije, zapuštanja polja, drenažnih radova i higijensko-sanitarnih mjera. Za razliku od kuge, malarija nije bolest koja je dolazila u naletima i u kratkom vremenu desetkovala stanovništvo, već se radi o bolesti koja je neprekidno bila prisutna u pojedinim dijelovima Istre, točnije u Puljštini, Poreštini te okolici Umaga i Novigrada, i koja je postupno slabila ljudski organizam te mnogo sporije dovodila do smrti. Zbog ove neprestane prisutnosti, malarija je bila pogubnija u

¹⁵ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 88

¹⁶ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 52

odnosu na kužne epidemije. Primjer toga je slučaj depopulacije Poreča od 1580. do 1601. godine, u razdoblju kada nije bilo kuge, kada je broj stanovnika umanjen za 75%.¹⁷

Ratovi

Na početku ranonovovjekovnog razdoblja, točnije 1470., 1482., 1499., 1501. i 1511. godine, sjeverna Istra trpjela je prodore turskih akindžija.

Zatim se od 1508. do 1523. našla između suprotstavljenih sila Venecije i Austrije u Ratu Cambraiske lige, koji je u Istri prouzrokovao i depopulaciju i ekonomski pad uslijed velikih razaranja, uništavanja ljetine, krađe stoke, itd.¹⁸

Sljedeći je bio Uskočki rat, koji je trajao od 1615. do 1618. godine. U njemu su se sukobile Venecija i Austrija, a temeljio se na nizu gospodarskih sporova među dvjema silama. Riječ je o borbi za slobodnu plovidbu Jadranom, sporovima oko uvoza i izvoza koji su se posebno ticali trgovine soli, gradnje solana u Trstu, statusa trgovaca, carina, tranzitnog prijevoza, zatvaranja i nepoštivanja granica, reguliranja ispaše, krađe stoke i seljačke imovine te krađe i uništavanja ljetine.¹⁹ Istarsko stanovništvo već je od 1612. godine trpjelo uništavanje sela, kao i poljoprivredne i stočarske proizvodnje. Zbog toga je došlo do nestašice hrane, a zatim i do gladi.²⁰ Osim toga, tada je prekinuta kolonizacija, a potaknuto iseljavanje.²¹

Klimatski faktori depopulacije

Tijekom razdoblja ranog novog vijeka u Istri su česte bile klimatske promjene koje su loše utjecale prije svega na poljoprivrednu proizvodnju, pa i na populaciju. U tom pogledu ističu se česte duge i oštre zime.²² Povjesničar Le Roy Ladurie u svojim je istraživanjima o europskoj klimi od srednjega vijeka pa do danas ustvrdio da je, nakon toplih desetljeća

¹⁷ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 89

¹⁸ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 50

¹⁹ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 12

²⁰ Isto, str. 21

²¹ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 54

²² Isto, str. 54

između 1490. i 1560. godine, nastupilo iznenadno hladno razdoblje, koje se ublažilo tek u razdoblju od 1715. do 1810. godine, nakon kojega je ponovno došlo do zahlađenja.²³ Primjer toga je Rovinjsko Selo u prvoj polovici 18. stoljeća, gdje je broj umrlih premašivao broj rođenih samo tijekom nepovoljnih klimatskih razdoblja.²⁴

Mletačke ekonomske mjere

U razdoblju njezinog sve očitijeg propadanja, Venecija se okrenula centralizmu nastojeći očuvati svoj položaj u Europi. Sve se manje obazirala na prilike u ostatku mletačkog teritorija, što se odnosilo i na Istru, u kojoj je sve očitije postalo njezino pretvaranje u kolonijalni posjed na kojemu vlast nije poticala gospodarsku obnovu.²⁵ Povjesničar Bernardo Schiavuzzi govorio je o tome kako su mletački upravitelji inzistirali na nametima, novačenjima, tlaci i gospodarskim restrikcijama upravo u vrijeme najteže depopulacije istarskog poluotoka. Tome se pučanstvo opiralo čak i preseljenjem.²⁶

Radi financiranja komunalnih potreba (npr. održavanje općinskih zgrada, zidina, cisterne, tekućih troškova) i civilnih radnika (suci, liječnici, vojnici pješaci, činovnici, itd.), stanovnik je morao direktno ili indirektno plaćati oko sedam ili osam davanja koja su se tradicionalno plaćala još od ranijih razdoblja. To su, primjerice, bila davanja u vinu, *herbatico* za pašnjake ili najmovi neke druge vrste.²⁷ Osim ovih, plaćala su se i davanja namijenjena izravno mletačkoj vlasti, kao što su davanja za lov ili *duccea* (namet koji se plaćao za Dužda), a zatim i izvanredna davanja koja je Mletačka Republika ubirala za potrebe ratovanja. Bila su tu i davanja koja su ovisila o bavljenju pojedinca određenom aktivnošću, kao što su *karatada* za one koji su posjedovali volove, davanje u ulju za proizvođače ulja (do 1747. godine), davanje za štavljenje kože (od 1749. godine), porez koji se plaćao prilikom korištenja notarskih usluga, itd.²⁸ Što se tiče karatade, riječ je obvezi svih posjednika volova da zapregom prevoze trupce namijenjene mletačkom Arsenalu. Ta obveza nije pogađala pripadnike slojeva građanstva i plemstva, seoske župane, samostane i druge crkvene djelatnike, pa čak ni

²³ Isto, str. 55

²⁴ Dobljanović, D. *Utjecaj iznimne hladnoće na demografska kretanja: Rovinjsko Selo u prvoj polovici 18. stoljeća (1700.-1730.)*, Vjesnik Istarskog arhiva, Vol. 21., 2014., str. 163

²⁵ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 55

²⁶ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 248

²⁷ Ivetić, E. *L'Istria moderna*, str. 92

²⁸ Isto, str. 93

koloniste, već isključivo siromašni seljački sloj, koji je stoga imao sve manje volova i tako utjecao na slab urod, a time i na pogoršanje vlastitog položaja. Nadalje, seljaci su bili opterećeni i crkvenom davanjima, tj. desetinom i „četrtom“ (*quartese*).²⁹

Tijek kolonizacije

Proces napuštanja istarskih sela i zapuštanja obradive zemlje zapravo nije problem koji se ticao isključivo istarskog poluotoka, već je on činio dio većeg, europskog procesa. Taj je proces bio poznat pod raznim nazivima, ovisno o zemljama u kojima se on odvijao, poput *Wüstungen* u Njemačkoj, *Lost villages* u Engleskoj ili *villaggi abbandonati* u Italiji. U slučaju Istre kao primjer može poslužiti Pula, za koju se navodi da je izgubila preko 80% sela u razdoblju od 13. do kraja 16. stoljeća.

Kolonizacija Istre većih razmjera, dakle plansko dovođenje desetka tisuća novih stanovnika, započela je još u 15. stoljeću, a završila 70-ih godina 17. stoljeća.³⁰ Svoju je pravnu osnovu dobila u drugoj polovici 16. stoljeća, no tijekom 17. stoljeća koloniziranje je bilo mnogo intenzivnije,³¹ kada seljačka sirotinja postaje sve brojnijom uslijed epidemija i Uskočkog rata. Ova su dva faktora utjecala na depopulaciju Istre koja je, smanjenjem radne snage, dovela do zapuštanja zemljišnih posjeda. Ti su posjedi sve češće bili iznajmljivani stočarima koji su zauzvrat plaćali travarinu (*herbatico*). *Herbatico* je u Istri kao oblik običajnog prava bio često primjenjivan, no njegova je primjena postala izuzetno raširenom tijekom 16. i 17. stoljeća, toliko da je stvarala prijetnju poljoprivredi, na što je mletačka vlast odgovorila oduzimanjem ove zemlje od starosjedilaca i zabranjivanjem *herbatica*.³² Sva je zapuštena zemlja bila proglašena državnim dobrom i tu je zemlju mletačka vlast darivala pridošlicama koji su je morali privesti poljoprivrednoj proizvodnji u roku od pet godina.³³ Od dobivene zemlje najmanje dvije trećine morale su biti obrađene.³⁴ Ukoliko je ta zemlja nakon tog roka ostala neobrađena ona je ponovno postajala državnom zbog toga što došljaci nisu bili njezini

²⁹ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 100

³⁰ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 31

³¹ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 95

³² Isto, str. 99

³³ Isto, str. 95

³⁴ Ivetić, E. *Gli studi storico-economici sull'Istria veneta nel seicento e settecento : lineamenti e problemi*, Pisa, 1996., str. 132

vlasnici, već su oni imali pravo na iskorištavanje dobivenog zemljišta dokle god ga obrađuju.³⁵ Takve mjere nisu nipošto bile nove – one su pri kolonizaciji primjenjivane još od 13. stoljeća, no tada su doseljenici bili lišeni obveza samo tijekom prvih pet godina po njihovom dolasku, dok je u 16. i 17. stoljeću taj period uvećan.³⁶ Naime, dvadeset godina od dobivanja zemlje došljaci nisu morali plaćati fiskalne ni radne obveze, ali morali su državi vratiti sve što je plaćala za njihovo uzdržavanje, primjerice izdatke za kupnju poljoprivrednih alata, volova, građevinskog materijala, za opskrbu hranom i odjećom, itd. Veličina zemljišta koje će biti dodijeljeno pojedinoj obitelji određivala se prema radnoj snazi te obitelji i raspoloživosti zemljišta. Tako su primjerice u južnoj i zapadnoj Istri, odnosno na Poreštini, Rovinjštini i Puljštini,³⁷ pridošle obitelji dobivale između 50 i 100 tzv. padovanskih polja (*campi padovani*), što iznosi od 19 do 38,5 hektara.³⁸

Egidio Ivetić ističe kako je proces kolonizacije dobro istražen s društvenog aspekta, no vrlo malo u pogledu troškova koje je Mletačka Republika za njih izdvajala. O tim troškovima nedostaje dokumentacije, a podaci su vrlo često fragmentarni.³⁹

Obilježja kolonizacije

Naseljavanje Istre može se podijeliti na samoinicijativne i organizirane migracije, pojedinačne i grupne te vanjske i unutarnje.⁴⁰

U Istri su postojali krajevi koji su bili opustošeni u manjoj mjeri od drugih, pa su se tamo naseljavali doseljenici iz bližih krajeva bez intervencije mletačke vlasti. Takve su bile Koparština, u kojoj su većinom obitavali ljudi iz slovenskih i talijanskih područja, a nešto manje i iz hrvatskih, te Plominština i Labinština, gdje su se naseljavali Hrvati iz obližnjih krajeva. Za razliku od njih, Bužeština i Puljština bile su u iznimno lošem i opustošenom stanju, zbog čega se u tim mjestima javila potreba za sustavnim naseljavanjem, a radilo se uglavnom o hrvatskim, južnoslavenskim, albanskim obiteljima i obiteljima s mletačkog

³⁵ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 95

³⁶ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 34

³⁷ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 95

³⁸ Isto, str. 96

³⁹ Ivetić, E. *Oltremare: l'Istria nell'ultimo dominio veneto*, str. 48

⁴⁰ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 35

teritorija na Levantu.⁴¹ Grupe doseljenika dolazile su brodovima iz luka u Zadru, Makarskoj, Perastu, Budvi, Kotoru, Réthimonu na Kreti, Nàvplionu i Malvaziji na Peloponezu. Skupine su putovale šezdesetak dana do zapadnoistarskih luka u Puli, Poreču, Umagu i Novigradu, nakon čega su četrdeset dana morale provesti u karanteni na porečkim otocima ili na istome brodu smještenom u nekoj udaljenijoj uvali.⁴²

Život pridošlica na istarskom poluotoku bio je popraćen raznim nevoljama zbog kojih se mnogi od njih nisu ovdje zadržavali.⁴³ Uglavnom su to bili oni koji nisu došli u Istru iz gospodarskih razloga, nego drugih, kao što su progonstvo, diplomatski ili politički razlozi, bijeg od kazne, itd. Jedni od takvih privremenih doseljenika bili su hajduci koji su naselili Puljštinu 70-ih godina 17. stoljeća.⁴⁴ Unatoč teškim okolnostima, gospodarstvo Istre nikada nije došlo u takvu krizu da je bilo ugroženo potpunim zamiranjem. Mnogi doseljenici su u Istri ostvarili bolji prosperitet u odnosu na svoje prethodno prebivalište.⁴⁵

Mletačka vlast nastojala je razmještanjem novopridošlog stanovništva u Istri podmiriti i gospodarske i strateške ciljeve. Tako je, recimo, koloniste iz 15. stoljeća naselila na sjevernu stranu poluotoka, gdje je postojala opasnost od turske provale, dok je u 16. stoljeću, u vrijeme sukoba s Austrijom, naseljavala stanovnike na taj granični teritorij. Sačuvala se jedna vijest prema kojoj je tadašnji rašporski kapetan tom stanovništvu donosio arkebuze i puščani prah kako bi ono obranilo mletački dio Istre. U 17. stoljeću, kada Istrom haraju glad i epidemije raznih bolesti, mletačka vlast smješta novo stanovništvo upravo na ona mjesta koja su doživljavala najveći gubitak stanovnika.⁴⁶

Kolonizacija pravoslavnih stanovnika, dakle Crnogoraca, Srba i Grka, često je nailazila na otpor ne samo od crkvene, već i od same mletačke vlasti. Nerijetko su te skupine iz tog razloga prihvaćale katoličanstvo. Zanimljiv je primjer grupe crnogorskih pridošlica iz Crmnice, koja se prije svog naseljavanja u Peroj obvezala da će prijeći na katoličanstvo, no nakon što se naselila, odlučila je ostati pri svojoj vjeri. Na veliko negodovanje puljskog biskupa Bernardina Cornianija, toj je skupini pošlo za rukom izboriti se za očuvanje vjere svojih doseljenika, na što su utjecale činjenice da su imali svojega svećenika, da su svi bili smješteni u istome selu i da je u tadašnjoj Puli već postojala skupina pravoslavnih Grka

⁴¹ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 104

⁴² Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 26

⁴³ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 259

⁴⁴ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 28

⁴⁵ Isto, str. 30

⁴⁶ Isto, str. 32

kojima je očuvanje vjere bilo dozvoljeno.⁴⁷ Taj je loš odnos prema naseljavanju pravoslavnog stanovništva proizlazio iz odluka Tridentskog koncila, a bio je prisutan i prilikom naseljavanja pravoslavnih Grka s levantskog područja na područje porečke dijeceze.⁴⁸ Pravoslavni doseljenici nisu se mogli uklopiti na novom području i zbog kulturnih, običajnih, jezičnih i drugih razlika, stvarajući tako atmosferu napetosti među stanovništvom. Osim toga, poznato je i kako su pravoslavni svećenici nerijetko odbijali prilagodbu na životne uvjete, ali i na politička i crkvena pravila.⁴⁹

Kolonizacija je neminovno promijenila i istarski etnički sastav naseljavanjem raznolikih skupina doseljenika, kako iz bližih, tako i iz udaljenijih krajeva. Pokazalo se da su se od njih mogli održati samo oni kolonisti koji su zapuštenu zemlju uspjeli pretvoriti u obradivu te proizvesti dovoljno hrane za svoju obitelj, a potom i viškove za tržište, za razliku od onih koji su ovisili o državnoj pomoći.⁵⁰

Još je u 15. stoljeću bilo pokušaja da se u Istru nasele talijanske skupine iz Padove, Trevisa i Furlanije. Ti pokušaji nisu bili uspješni zbog ondašnjih epidemija i ratova, teških životnih i radnih uvjeta te sukoba sa starosjediocima ili gradskim nobilima, zbog čega su mnogi od doseljenika napuštali Istru. Bilo je još nekoliko neuspješnih pokušaja koloniziranja seljaka iz talijanskih područja: 1562. – 1563. godine naseljeni su Bolonjci u Puljštini, a 1627. godine Veneti u Gradini.⁵¹ Iako je činilo manjinu, talijansko je stanovništvo moglo očuvati svoju kulturu jer je venecijanski utjecaj na istarskom području bio iznimno snažan. Nije bilo potrebe za nasilnom talijanizacijom – ona se spontano širila zbog brojnih čimbenika, kao što su trgovačke veze s talijanskim teritorijem, administrativna i gospodarska centralizacija koju je provodila mletačka vlast, dolazak venecijanskih plemićkih obitelji u Istru, itd.⁵²

S druge strane, bilo je mnogo više uspjeha u naseljavanju južnoslavenskog stanovništva zbog toga što se ono bolje prilagodilo starosjediocima i pokazalo veću sposobnost u ratarstvu i stočarstvu. O tome da se uspješnost njihovog koloniziranja nije mogla mjeriti s pokušajima naseljavanja talijanskih skupina mnogo govori činjenica da se time promijenila etnička struktura brojnih dijelova poluotoka, poput Puljštine, u kojoj je znatno ojačao hrvatski i uopće

⁴⁷ Isto, str. 36

⁴⁸ Isto, str. 37

⁴⁹ Bertoša, S. *O pripadnicima nekatoličkih vjera u Puli od XVII. do XIX. stoljeća*, *Croatica Christiana periodica*, Vol. 25, No. 48., 2001., str. 111

⁵⁰ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 104

⁵¹ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 248

⁵² Isto, str. 249

južnoslavenski element.⁵³ Među doseljenicima prevladavali su upravo oni hrvatskog porijekla, i to s područja zapadne Bosne, Hercegovine, Boke, Dalmacije i jadranskih otoka te s austrijskog teritorija, dok su Grci, grecizirani Mlečani, Albanci, Crnogorci, Furlani, Krnjeli i Mlečani bili u mnogo manjim skupinama. Zahvaljujući ne samo sustavnoj kolonizaciji, nego i spontanim naseljavanjima, hrvatski etnički element širio je svoju dominaciju nad čitavim poluotokom, stvorivši tako temelj preporodnim aktivnostima u Istri u 19. stoljeću.⁵⁴

Jedan slučaj uspješne kolonizacije bilježi selo Preska kraj Tara u Poreštini, gdje je primljeno 19 dalmatinskih obitelji 1595. godine, kojima je dano 800 padovanskih polja (310 hektara) s obvezom da to zemljište pretvore u poljoprivredno.⁵⁵ Godine 1637. ondje dolazi još 27 obitelji s 20 grla krupne i 700 grla sitne stoke. Oni od polovice svoje zemlje koju koriste za oranice dobivaju oko 61 000 kg žitarica, dok im preostali dio stoji na ugaru.⁵⁶

Kopar je tijekom čitavog ranonovovjekovnog razdoblja prolazio kroz periode demografskog rasta i pada. Jedan primjer velikog demografskog pada dogodio se, na primjer, u razdoblju od 1548. do 1553. godine, kada je broj stanovnika pao s 10.000 na 2.300.⁵⁷ Od 15. do 17. stoljeća u Koparštinu se naseljavaju pretežno Hrvati i druge južnoslavenske skupine koje pred Turcima bježe iz Dalmacije i Crne gore. Sačuvali su se podaci o koparskim franjevcima koji govore o tamošnjem naseljavanju hrvatskog stanovništva iz Zadra, sjeverne Dalmacije, Kvarnerskih otoka i sjeverozapadne Istre, odnosno Vižinade. Među tamošnjim mornarima bilo je mnogo Hrvata, uz nešto manje Albanaca, Crnogoraca i Talijana.⁵⁸ Osim Hrvata, na ovo područje u kojemu je obitavalo talijansko autohtono stanovništvo naseljavali su se i Slovenci, i to uglavnom iz Primorske i Kranjske. Slovensko i hrvatsko stanovništvo ponajviše se bavilo stočarstvom i ratarstvom.⁵⁹

Najznačajnije mjesto na jugu poluotoka bila je Pula, koja je za Mlečane predstavljala važnu luku prilikom plovidbe na jug.⁶⁰ Tijekom 16. i 17. stoljeća Pula je doživljavala neprestane populacijske krize, uglavnom izazvane bolestima, glađu, ratom i emigracijom, koje su ugrožavale sam opstanak grada. Pula bi vjerojatno do 18. stoljeća i prestala postojati da u grad

⁵³ Isto, str. 248

⁵⁴ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 105

⁵⁵ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 403

⁵⁶ Isto, str. 404

⁵⁷ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 107

⁵⁸ Bertoša, M. *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, str. 33

⁵⁹ Isto, str. 34

⁶⁰ Bertoša, S. *Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17.-19. stoljeće)*, Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, No. 41., 2003., str. 157

nisu prihvaćani novi doseljenici, kao i okolno seosko stanovništvo.⁶¹ O depopulaciji Pule pisao je rašporski kapetan u svojem izvješću 1611. godine, gdje navodi da je grad u razdoblju od 1563. do 1580. godine izgubio polovicu svojega pučanstva, unatoč naseljavanju 40 obitelji Malvazijaca i 40 obitelji Ciprana, a oni koji su preostali nisu bili dobrog zdravlja. U Puli se tijekom 16. stoljeća broj stanovnika kretao od 500 do 800,⁶² a stanje se dodatno pogoršalo u 17. stoljeću, kada je u gradu živjelo 350 ljudi.⁶³ Ovo se negativno odrazilo na gospodarstvo grada, u kojemu su propadale obrtničke aktivnosti, robni promet i trgovina, a gradska luka postajala beznačajnom.⁶⁴ Vrijedni izvori o pulskoj populaciji dolaze od izvještaja mletačkih rektora i ponekih putnika. Pulski knez-providur Vincenzo Bragadin u izvještaju za senat iz 1638. godine spomenuo je da u Puli žive samo tri bogate stare gradske obitelji, tj. Capitani, Pelizza i Contin, među brojnim siromašnima.⁶⁵ U obližnje selo, Valturu, naseljeni su 1650. godine kolonisti porijeklom iz Zadra koji su bježali u vrijeme Kandijskog rata (1645. – 1669.). Prema tadašnjem rašporskom kapetanu, radilo se o iznimno radišnoj skupini, koja je u dva desetljeća svojeg prebivanja u Valturi povisila populaciju na 600 stanovnika. Zabilježeno je da su obradili velik dio zemlje, zasadili vinograde i maslinike, a povećali su i broj stoke. Ta je zajednica održavala veze sa svojim rodnim krajem i rođacima u Dalmaciji, gdje su se odlučili vratiti dvadeset godina po svojem dolasku, kada je okončan Kandijski rat. Tom je prilikom Valtura izgubila barem polovicu svoje populacije.⁶⁶ Polovicom stoljeća novigradski biskup Tommasini zabilježio je da u Puli živi tek oko 300 osoba, od kojih su 4 ili 5 porijeklom iz Dubrovnika, a sve ostalo novi doseljenici. Oni su se bavili obrtima, ratarstvom, ribarstvom, stočarstvom, bili su sluge, nadničari, koloni, vojnici ili svećenici. Kako nisu postojale prepreke za naseljavanje novih stanovnika nakon ukidanja civiteta i uslijed teških populacijskih, gospodarskih i drugih prilika, ulazak u grad izmakao je kontroli tadašnjih rektora. Prema riječima providura Bragadina, gradska su vrata bila tako slabo čuvana da su skupne došljaka iz Pazinske knežije nekontrolirano pristizale u Pulu.⁶⁷

Na jugu Istre prevladavalo je talijansko stanovništvo sve do kraja 15. stoljeća, što se počelo mijenjati dijelom u 16., no mnogo više u 17. stoljeću, kada u grad neprestano dolaze

⁶¹ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 258

⁶² Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 107

⁶³ Isto, str. 108

⁶⁴ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 16

⁶⁵ Isto, str. 259

⁶⁶ Ivetić, E. *Religione ed economia: la diggusione delle confraternità laicali nell'Istria dell'ultimo dominio veneto*, Venezia, 1998., str. 454

⁶⁷ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 260

slavenske skupine izmiješane s malobrojnijim albanskim i grčkim.⁶⁸ Iako u manjem broju, doseljenici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i mletačke Albanije bili su ovdje stalno prisutni od 17. do 19. stoljeća. Slaven Bertoša pretpostavlja da je razlog njihovoj malobrojnosti zapravo prevelika udaljenost tih područja od Istre.⁶⁹ U puljskim matičnim knjigama postoje zapisi o grčkim kolonistima iz Cipra, Grčke, Hanije, Kandije, Kefalonije, Kitere, Krfa, Moreje, Nikozije, Retimona, Rodosa, Sude i Zakinta. Slaven Bertoša u svojoj je analizi grčke doseljenike svrstao u četiri skupine: prvu skupinu čine doseljenici za koje se zna odakle dolaze; druga obuhvaća one prema čijem se obliku prezimena može zaključiti njihovo podrijetlo (prezimana poput Roditti, Cipriotto, Candiotto i Zancariol upućuju na područja Rodosa, Cipra, Kandije i Zakinta); treća se odnosi na koloniste za čija se prezimana zna da potječu od grčkih (npr. Agapito, Axendio, Calucci, Caticora, Filaretto, Giaffuni, Malanfa, Mauzzo, Rechesens, Sozomeno, Xenachi); doseljenici iz posljednje skupine označeni su oblikom *greco* ili *grego*, što može upućivati na pridošlicu grčkog podrijetla.⁷⁰ Za razliku od njih, naročito je bila izražena prisutnost Zadrana, o kojima u izvorima nema spomena jedino u razdobljima od 1736. do 1760. godine te od 1790. do 1805. godine.⁷¹ Brojniji su bili i doseljenici iz srednje Dalmacije, posebno oni iz Splita, Šibenika i Brača.⁷² Tijekom 17. i 18. stoljeća u Puli je stvorena heterogena etnička struktura. Miješali su se prije svega elementi romanske gradske i novije hrvatske seljačke kulture, a zatim i utjecaji svih ostalih pridošlih kultura. Tako je došlo i do širenja hrvatskog jezika, a mnogi stanovnici bili su dvojezični.⁷³ Unatoč tomu, hrvatsko stanovništvo nije moglo postati većinsko zbog mletačkog naseljavanja talijanskih skupina, kako iz Apenina, tako i iz istroromanskih jezgri.⁷⁴

Kaštel Bale je u razdoblju od 16. do 18. stoljeća doživio znatne izmjene gospodarske i etničke strukture. Tada u grad neprestano dolaze doseljenici iz zapadne Bosne, Hercegovine, Dalmacije, srednjodalmatinskih i kvarnerskih otoka, sjevernog primorja, a nešto manje i iz Albanije, Crne Gore i Levanta. U izvorima se mogu naći i podaci o dolasku skupina doseljenika iz italskih, venetskih, furlanskih i karnijskih pokrajina. Vrlo se malo podataka

⁶⁸ Isto, str. 268

⁶⁹ Bertoša, S. *Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17.-19. stoljeće)*, str. 158

⁷⁰ Bertoša, S. *Migracijsko povezivanje istočnog Sredozemlja i Pule prema puljskim matičnim knjigama (17.-19. stoljeće)*, I. dio, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 26, No 50., 2002., str. 86

⁷¹ Bertoša, S. „*Oriondo dalla diocese di Zara... habitante in questa città*”: doseljenici iz Zadra i sa zadarskog područja u Puli (1613.–1817.), *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 46, 2004., str. 253

⁷² Bertoša, S. *Istočnojadranski prostor i kruženje ljudi: primjeri naseljavanja iz srednje Dalmacije u Puli (XVII.-XIX. stoljeće)*, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 29 No. 55, 2005., str. 109

⁷³ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 273

⁷⁴ Isto, str. 275

očuvalo o organiziranoj kolonizaciji ovog prostora,⁷⁵ no očito je da je ona bila mnogo veća nego što bi se iz njih moglo pročitati. Kolonizacija je u 16. stoljeću uzela maha, a poticala ju je i mletačka vlast, koja je sve do 70-ih godina 16. stoljeća pridošlicama davala zemljišta po povoljnijim uvjetima. Prvih 60 godina 17. stoljeća na područje Pule, Poreča, Rovinja, Bala, Umaga i Dvigrada naseljeno je oko 4.000 novih stanovnika.⁷⁶ Upravo su najveće od tih skupina naseljene u južnu i jugozapadnu Istru, odnosno u mjesta Valtura, Bale i Sutlovreč.⁷⁷ Među njima je i 60 južnoslavenskih obitelji koje je krajem 1649. godine kapetan Ivan Radošević doveo u Istru i koje je senat odlučio smjestiti u Bale, dodijelivši im hranu, zemlju i poljoprivredni alat.⁷⁸ Vlasništvo ovog kaštela prvo je, nakon dolaska mletačke vlasti na ovo područje 1332. godine, bilo predano obitelji Nadal, a od 1470. godine upravu preuzima obitelj Soardo, sve do 1618. godine, kada prelazi u vlasništvo obitelji Bembo.⁷⁹ U razdoblju od 16. do 18. stoljeća na području Bala postojala su sela Krmed, Golaš, Čubani i Fumada, gdje je uglavnom bilo naseljavano hrvatsko stanovništvo.⁸⁰ U Čubanima je bilo smješteno imanje obitelji Bembo, koja na tom posjedu nije živjela sve do 1750., ali je tamo smještala svoje kolone i *sočale*, odnosno istarske, dalmatinske, furlanske i karnijske seljake.⁸¹ Hrvatski etnički element nadjačao je romanski na ruralnom području, no u samome kaštelu oba su se elementa izjednačila. Za razliku od Pule, u Balama nije bila ugrožena istroromanska jezgra, već je ona nastavila širiti svoj kulturni utjecaj, pa tako nije bilo prepreka niti u asimilaciji pridošlica. Ovo nije bio slučaj u ruralnim predjelima, gdje su se talijanski doseljenici prilagođavali većinskom hrvatskom stanovništvu.⁸²

Usljed devastirajuće kužne epidemije i ratnih sukoba, Dvigrad je od druge polovice 16. stoljeća bio u velikoj populacijskoj krizi, zbog čega je mletačka vlast ondje poticala naseljavanje stanovništva hrvatske etničke pripadnosti.⁸³ Tako je vlast od tada pa do druge polovice 17. stoljeća uspješno obnovila populaciju grada, pa i zamijenila starosjedilačko stanovništvo pridošlim, omogućivši dominaciju hrvatskog elementa u gradu i okolici koje se bavilo uglavnom poljodjelstvom.⁸⁴ Radilo se o pridošlicama iz Dalmacije, crnogorskog

⁷⁵ Isto, str. 326

⁷⁶ Isto, str. 327

⁷⁷ Isto, str. 329

⁷⁸ Isto, str. 328

⁷⁹ Regan, K. – Nadilo B., *Istarski kašteli: Utvrđeni gradovi uz zapadnu obalu Istre*, Građevinar 4/2013, str. 373

⁸⁰ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 331

⁸¹ Isto, str. 334

⁸² Isto, str. 348

⁸³ Isto, str. 283

⁸⁴ Isto, str. 284

primorja, Like i hrvatskog primorja.⁸⁵ No, i ovdje je bilo prisutno talijansko stanovništvo, koje je dolazilo iz istroromanskih mjesta ili iz furlansko-krnjelskih područja. Migracijska kretanja prekidali su Uskočki rat (1615. – 1618.), a zatim kužna epidemija (1630. – 1632.), nakon čega i spontane i organizirane migracije ponovno nastavljaju svoj tijek još pedesetak godina. Nakon toga dolazi isključivo do samoinicijativnih doseljavanja koje vlast ne potiče olakšicama.⁸⁶

Godine 1554. mletačka vlast u Labinštinu naseljava 200 južnoslavenskih („morlačkih“) obitelji,⁸⁷ od kojih se većina ipak privremeno ondje zadržala. Bilo je to područje u kojemu je prevladavalo hrvatsko stanovništvo i u kojega su često dolazili doseljenici iz obližnjih liburnijsko-kvarnerskih mjesta. Od druge polovice 16. i početka 17. stoljeća ondje se naseljavanju krnjelski i furlanski stanovnici, koje se u većoj mjeri bavilo obrtom, za razliku od hrvatskog stanovništva, koje je uglavnom bilo ruralno.⁸⁸ Upravo je Labin bio najznačajnije obrtničko središte istarskog poluotoka, a tamošnjim proizvodima trgovalo se ili zamjenjivalo i na području preko Raše. Naseljavanjem talijanskih, krnjelskih i furlanskih obrtnika te konstantnom prisutnošću mletačkih činovnika na ovom se području širila talijanizacija, no izmjena etničke slike nije postignuta.⁸⁹

Barban je, zajedno s Rakljem, prešao od austrijske na mletačku vlast nakon rata 1507. godine između cara Maksimilijana i Mletačke Republike. Taj je rat uništio gospodarstvo Barbana, a uzrokovao je i smanjenje pučanstva. Sustavna kolonizacija Barbana tijekom čitavog 16. stoljeća u grad je dovela neistarsko stanovništvo.⁹⁰ Sredinom stoljeća u Barban je doseljeno 600 do 700 stanovnika iz južnoslavenskih područja, nakon čega je došlo do ponovnog pada populacije uslijed kužnih i drugih epidemija.⁹¹ I u ovom slučaju radi se o naselju pretežno slavenske etničke strukture u kojemu se provodila talijanizacija uporabom talijanskog jezika, doseljavanjem talijanskih etničkih skupina i prisutnošću mletačkih činovnika.⁹²

⁸⁵ Isto, str. 289

⁸⁶ Isto, str. 285

⁸⁷ Isto, str. 301

⁸⁸ Isto, str. 302

⁸⁹ Isto, str. 303

⁹⁰ Isto, str. 319

⁹¹ Isto, str. 317

⁹² Isto, str. 323

Problemi kolonizacije

Međutim, život doseljenih obitelji nije bio lagodan čak ni uz spomenute povlastice, naime, bili su suočeni s glađu, bolestima i siromaštvom zato što prvih godina nisu imali uroda, a država im nije pružala redovitu pomoć.⁹³ Slab urod bio je izazvan nekolicinom čimbenika. Zbog konfiguracije tla i drugih geografskih faktora, neka je zemlja bila bolja za poljoprivrednu proizvodnju od druge: primjerice, dok je urod žitarica u Bužeštini ili Koparštini bio veoma slab, u južnom i zapadnom dijelu poluotoka taj je urod nerijetko bio veći no što je stanovništvu bilo potrebno.⁹⁴ Osim toga, primjenjivan je loš i zastario način obrade zemlje, pri čemu se nije vodilo računa o gnojidbi, a bilo je uobičajeno ostavljati zemlju predugo na ugaru, oko tri ili četiri godine.⁹⁵ Ne samo da je u vrijeme Uskočkog rata poginulo mnogo kolonista, već je tada izgubljena i ogromna količina stoke, zbog čega se niti preživjeli nisu mogli baviti obrađivanjem zemlje.⁹⁶ Uzroci smanjenja broja stoke nisu bili samo glad, hladnoća, bolesti i krađe volova, već i *karatada*. Poljoprivredi su tijekom 17. i 18. stoljeća štetili i loši vremenski uvjeti, hladnoće, sušna razdoblja i temperaturne oscilacije, a indirektno i razne bolesti koje su pogađale populaciju. Zbog lošeg uroda, koji je nerijetko bio nedovoljan za prehranjivanje svih članova obitelji, glad je postajala sve raširenijom. Tako su se seljaci našli u teškim uvjetima koji su se pogoršavali zbog njihovog posuđivanja novca ili žitarica od lihvara na „dvostruki *intereseš*“, pri čemu su se obvezivali na vraćanje dvostruko većeg iznosa,⁹⁷ a posezali su i za nabavom hrane „na dug“ u austrijskoj Istri. U cilju podmirivanja tih dugova često su prodavali dio imovine ili odvajali dio iduće ljetine,⁹⁸ no mnogi nisu ni to mogli učiniti, pa su im lihvari oduzimali zalihe, imovinu i stoku. Ovdje su posebno bili pogođeni starosjedoci, zbog čega su mletački rektori bili primorani za njih tražiti pomoć od senata,⁹⁹ no niti mnogi siromašni kolonisti nisu mogli vratiti mletačkoj državi novac kojega je ona potrošila na njihovo uzdržavanje, zbog čega se utjerivanje dugova nastavilo sve do prvih desetljeća 18. stoljeća. O nastalim društvenim i imovinskim razlikama u Istri govori i činjenica da su s druge strane postojali bogatiji seljaci, posebice u Puljštini, Poreštini i

⁹³ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 96

⁹⁴ Isto, str. 99

⁹⁵ Isto, str. 100

⁹⁶ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 74

⁹⁷ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 100

⁹⁸ Isto, str. 97

⁹⁹ Isto, str. 100

Bujštini, koji su dobili plodniju zemlju ili sa sobom donijeli svoju imovinu i stoku, pa nisu morali ovisiti o pomoći države.¹⁰⁰

Mletačka je vlast probleme produbljava svojom neefikasnom administracijom. Starosjedioci su pokušavali sporovima vratiti svoje posjede ukoliko bi kolonisti bili neuspješni u melioriranju zemlje nakon predviđenog roka od dvadeset godina. Međutim, nerijetko je bilo nemoguće utvrditi granice niti vrstu ovih posjeda nakon toliko godina zbog toga što su se investiture čuvale u nesređenim arhivima rašporskih kapetana u Buzetu, pa je traženje tih investitura zahtijevalo mnogo vremena i novaca za put u Buzet. U namjeri sređivanja ovih sporova, senat je po tko zna koji put izdao naredbu rektorima da izrade katastik neobrađena zemljišta u Istri.¹⁰¹ Naime, već su na početku provođenja kolonizacije prekidani svi pokušaji stvaranja katastika neobrađena zemljišta, zbog čega se nije vodila evidencija podijeljenih i raspoloživih posjeda. Stoga su se kolonisti mogli seliti s jednog na druge dijelove mletačke Istre, gdje su mogli tražiti nove investiture na zemljište zajedno s povlasticama.¹⁰² Ovo se nerijetko nastavljalo u nekoliko generacija, pa su poneki kolonisti čak i preko sto godina prijevarom zadržavali status „novih doseljenika“ (*habitanti nuovi*). Kako bi poboljšali svoj položaj, starosjedioci su također iskorištavali novonastale prilike, pa su nerijetko mijenjali mjesto stanovanja i upisivali se u registar „novih stanovnika“.¹⁰³ Tako su, primjerice, brojni kmetovi u godinama nakon Uskočkog rata (1615. – 1618.) prebjegli iz Pazinske knežije u mletački dio Istre, ponajviše u Puljstinu i Poreštinu. Rašporski je kapetan krenuo u njihov obilazak i shvatio da gotovo nitko od onih koji su polovicom dvadesetih godina došli u mletačku Istru ne živi na tom području, već samo obrađuju polja, dolaze u berbu i izvoze urod, koriste pašnjake i pritom ne plaćaju travarine i ostale pristojbe, na što je mnogima od njih poništio investiture.¹⁰⁴

Zbog toga što im je oduzeta zemlja koja je zatim dodijeljena kolonistima, koji su osim toga bili i oslobođeni od poreznih i radnih obveza, starosjedioci su pokazivali otpor prema kolonizaciji.¹⁰⁵ Dobar primjer podređenosti starosjedioca u odnosu na koloniste je slučaj Dvigrada, gdje su stanovnici su bili prisiljeni napustiti svoja prebivališta i nastaviti živjeti u bijedi kako bi rašporski kapetan ondje mogao naseliti novo stanovništvo. Stoga nije čudno kako su sve češći bili oružani napadi starosjedilaca na koloniste u Poreču, Rovinju, Umagu i

¹⁰⁰ Isto, str. 97

¹⁰¹ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 74

¹⁰² Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 96

¹⁰³ Isto, str. 97

¹⁰⁴ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 83

¹⁰⁵ Isto, str. 74

Puli, koji su za cilj imali tjeranje kolonista na napuštanje posjeda ili na odricanje od povlastica.¹⁰⁶ Starosjedilačkoj populaciji bilo je teže baviti se poljoprivrednom djelatnošću u vrijeme kolonizacije i njihova je proizvodnja opadala zbog toga što su na sebe morali preuzeti olakšice, fiskalna i radna davanja od kojih su kolonisti bili izuzeti.¹⁰⁷ Mletačka vlast bila je uporna u ubiranju ovih davanja zbog toga što je sam proces kolonizacije zahtijevao velika ulaganja u vidu raznih olakšica i dobara koji su dodjeljivani kolonistima. Sve je to bilo pružano u cilju poticanja kolonista na naseljavanje napuštenih i neobrađenih područja, što nije uvijek bilo uspješno.¹⁰⁸

Starosjedoci su imali pravo tražiti neobrađena zemljišta, ali ne i olakšice. Poznat je, primjerice, slučaj kada je Fioretto Fioretti iz Bala vjerojatno 1614. godine tražio od senata zapušteno zemljište površine oko 30 padovanskih polja, odnosno 11,5 hektara, od kojeg je tri četvrtine planirao obrađivati, a jednu koristiti kao pašnjak.¹⁰⁹ Osim ovog zemljišta, zatražio je još dva na području iste općine.¹¹⁰

Nedugo nakon rata stari su vlasnici tražili da im se vrati oduzeta zemlja koju kolonisti nisu mogli obrađivati u vrijeme rata. Rašporski kapetan Andrea Contarini je 1623. odobrio ove zahtjeve, što je izazvalo opiranje od strane kolonista i potaknulo ih na migracije u područje austrijske Istre ili na imanja Zrinskih u Liku i Primorje. Položaj kolonista pogoršavala su i nastojanja pojedinih rektora koji su inzistirali na nametanju svih radnih i poreznih obveza kolonistima koji su nakon 1617. gubili svoje povlastice. Njihov je položaj ionako bio težak uzme li se u obzir da u vrijeme rata nisu mogli obrađivati zemlju, pa su se ovako našli u još većim nevoljama. Oni su stoga često odlazili u Buzet požaliti se rašporskim kapetanima, koji su se prosvjedima senatu uspjeli izboriti za donekle bolji položaj kolonista. Jedan takav kapetan bio je Girolamo Corner, koji je u svojem izvješću 1618. godine tražio od mletačke vlade sredstva za kupnju najmanje 80 pari volova kako bi stanovništvu iz jedanaest sela na Krasu omogućili prijenos hrastovih trupaca za gradnju kuća uništenih ratom, kao i za potrebe poljoprivredne proizvodnje.¹¹¹ Nadalje ističe kako rašporski kapetanat iz tih jedanaest sela prima većinu svojih prihoda, pa je smatrao kako bi bilo korisno oživjeti nekadašnju proizvodnju vesala za barke i veće lađe. Na taj način bi se privuklo novo stanovništvo s

¹⁰⁶ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 96

¹⁰⁷ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 224

¹⁰⁸ Ivetić, E. *Oltremare: l'Istria nell'ultimo dominio veneto*, str. 48

¹⁰⁹ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 329

¹¹⁰ Isto, str. 330

¹¹¹ Isto, str. 75

austrijskog područja i pristupilo rješavanju problema nestašice radne snage. U cilju isplaćivanja uloženi sredstava, kapetan Corner smatrao je bi se seljacima trebalo nametnuti tzv. solidarnu obligaciju, kojom bi svaki pojedini dužnik morao odgovarati za dug u cjelini, a predviđa da bi za isplaćivanje bile dovoljne dvije do tri godine. Ovaj je prijedlog bio odobren potkraj 1620. godine, no novi je kapetan Pietro Emo nabavio samo 40 pari volova. Njihova je cijena u čitavo to vrijeme bila iznimno visoka, pa je Emo, dobivši 1.500 dukata od mletačke vlasti, morao zatražiti još 400 da bi nabavio stoku seljacima Ročkoga polja, koji su bili toliko siromašni da su se već spremali na selidbu. U to je vrijeme proizvodnja hrane u čitavoj Istri bila iznimno slaba, čak i nedovoljna za potrebe stanovništva, što se posebno ticalo upravo područja Ročkoga polja. Nakon što je odobrena posudba od spomenutih 1.500 dukata, rašporski kapetan je u jednom izvješću za senat iznio svoja predviđanja kako će se stanovništvo Krasa i Roštine vrlo brzo oporaviti te da će se moći samo uzdržavati, čak i da će moći svojim profitom vraćati dug državi. Međutim, kapetan je situaciju precijenio jer je oporavak bio vrlo spor i popraćen brojem padovima.¹¹²

Rašporski kapetan Andrea Contarini, koji je provodio jedan pothvat čišćenja pojedinih zapadnoistarskih gradova od 1623. do 1625. godine, u svojem je izvještaju za senat pisao kako Poreština ima najbolje uvjete za revitalizaciju te kako tamošnji kolonisti uspješno obrađuju dotad zapuštenu zemlju. Osim toga, očit je bio i razvoj trgovine i razmjene, otvarali su se novi dućani, doseljavali obrtnici, a svakodnevno su stizali i brodovi s robom. Međutim, Contarini je imao i jednu teško ostvarljivu viziju pretvaranja Poreča u kažnjeničku koloniju s ciljem gospodarske i populacijske obnove, pri čemu bi se ovdje naseljavali kažnjenici zajedno s njihovim obiteljima u nadi da će se zadržati i nakon odslužene kazne.¹¹³ Spomenuti pothvat čišćenja gradova primjer je mnogih sličnih nastojanja senata i mletačkih upravnih organa. Pri tome su se čistile luke, regulirali riječni tokovi, isušivale močvare, kopali i čistili kanali, bunari, gradile cisterne i sl., sve u krajnjem cilju porasta broja stanovnika, koji se pokazao nerealnim zbog toga što su rektori na vrlo jednostavan način shvaćali krizu istarskog poluotoka koja je, međutim, bila puno složenija i dublja. S jedne strane, takvi su pothvati pozitivno utjecali na zdravstveno stanje mletačke Istre, no s druge su strane oni predstavljali samo još jedan teret stanovništvu, prije svega seljačkom. Naime, to je čišćenje bilo vođeno pod prisilom i upropaštavalo je radnu snagu, poljoprivrednu proizvodnju i smanjivalo brojnost stoke, osobito vučne. Što se tiče samog Contarinijevog pothvata, niti desetljeće kasnije došlo

¹¹² Isto, str. 76

¹¹³ Isto, str. 226

je do devastirajuće kužne epidemije koja je izbrisala sav njegov napredak spriječivši revitalizaciju poluotoka.¹¹⁴

Još jedan faktor koji je ometao prilagodbu kolonista u Istri, ali i opći ekonomski razvoj poluotoka, bilo je razbojništvo koje je u istarskim selima i gradovima bilo izazvano ekonomskim krizama, migracijama i naglim demografskim promjenama.¹¹⁵ Koparski kapetan Giorgio Bembo svojim je proučavanjem tog problema ustvrdio da je on ukorijenjen u istarskom društvu i naveo nekoliko razloga koji su uvjetovali razbojništvo. Isticao je kako Istra nije neplodna zbog okolnosti koliko zbog lijenosti stanovništva koje teško podnosi napore. U tome nalazi uzrok siromaštva i smatra kako se upravo zbog toga ljudi i bave razbojništvom, a ne obrtom.¹¹⁶ Osim što smatra stanovnike izuzetno lijenima, tvrdi i kako oni vode poročan i opasan način života. Međutim, Bembo ističe i kako se stanovništvo našlo u teškoj gospodarskoj i populacijskoj krizi. Uz to, postoje i velike razlike u kulturi i običajima među starosjediocima i koloniziranim narodima, od kojih su neki pridošlice iz austrijskog teritorija, dok drugi potječu s područja Levanta i naseljeni su u Istru kao izbjeglice u vrijeme tamošnjeg rata. Posljednji razlog bila je velika raširenost ratarstva i stočarstva, dok obrti i manufakturne radionice gotovo da i nisu postojale. Međutim, Miroslav Bertoša smatra kako Bembo nije uzeo u obzir da su kolonisti dobili neobrađenu, kamenitu zemlju obraslu dračom koju je trebalo bonificirati i osposobiti za poljoprivrednu proizvodnju, a da su pritom slabo ili nikako dobivali pomoć od mletačke vlasti i stoga se radije obraćali lokalnoj.¹¹⁷ Uzevši u obzir kroničnu pothranjenost stanovništva, nije čudno da je ono fizički oslabilo i bilo nesposobno za rad. Bertoša nadalje ističe kako su glad i etnocentrističke napetosti utrle put razbojništvu tijekom 16., 17. i 18. stoljeća, koje je imalo izrazito socijalno obilježje.¹¹⁸ Razbojništvo bilježi pad potkraj četvrtog desetljeća 18. stoljeća uslijed poboljšanja života na selu nakon prestanka procesa organizirane kolonizacije i sve stabilnije proizvodnje dobara. Tada je, uostalom, sustav sigurnosti bilo organiziraniji, iako je i dalje bio skroman. Uvode se straže, a stanovništvo je u slučaju približavanja razbojničkih skupina bilo obavješteno zvonom. Međutim, do razbojništva je i dalje dolazilo, ali u mnogo manjoj mjeri, a njegova su uporišta i dalje bile Puljština i Poreština.¹¹⁹

¹¹⁴ Isto, str. 229

¹¹⁵ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 96

¹¹⁶ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 198

¹¹⁷ Isto, str. 199

¹¹⁸ Isto, str. 200

¹¹⁹ Isto, str. 214

Problemi gospodarstva mletačke Istre

Prema Egidiju Ivetiću, istraživanje istarske ekonomije iz vremena mletačke uprave otežano je time što ne postoji sistematizirani rad koji bi objedinio brojne pojedinačne vijesti iz objavljene dokumentacije i koji bi činio referentnu točku prilikom dubljeg istraživanja pojedine teme. Ističe kako i dalje postoje mnoga neodgovorena pitanja¹²⁰ vezana uz fiskalni sustav, poreze i *karatadu*. Što se tiče poljoprivrede, postoji mnogo objavljenih radova, čak i karti, koji pomažu u prikazivanju ratarskih prilika u 17. i 18. stoljeću, no teško je utvrditi distribuciju zemljišta. Dok za maslinarstvo i proizvodnju soli postoje statistički podaci, mnogo je teže utvrditi činjenice o lokalnim proizvodnjama vina i žitarica. Ove okolnosti dodatno otežava loše stanje ponekih arhiva, primjerice onoga u Rovinju. Nisu opsežni niti podaci o *fonticima*, koji su bili središta poljoprivredne proizvodnje na razini pokrajine.¹²¹

Gospodarstvo mletačke Istre u 16. stoljeću

Početak 16. stoljeća nazadak istarskih gradova postaje sve očitiji, što se najbolje primjećuje na primjeru Pule, koja se od važnog trgovačkog središta pretvorila u opustošeni grad nakon kužne epidemije 1527. godine, i Kopra, jednog od tadašnjih najvećih istarskih gradova, u čijoj luci brodovi više nisu mogli pristajati zbog nakupljenog mulja, dok se na istočnoj strani grada sve više širila močvara, a ljudi su masovno umirali od malarije.

Sjeverozapadni istarski gradovi se u izvorima često spominju kao siromašni gradovi koji uglavnom žive od trgovine, i to od trgovine vinom, solju i uljem. Među njima se ističu Milje, Piran, Izola i Kopar, tada poznat po slabom urodu žitarica. Kopar je žitarice, kao i sir, vunu, drvene i željezne proizvode, nabavljao trgujući sa slovenskim pokrajinama i Pazinskom knežijom u zamjenu za sol. Jedan zapis iz 16. stoljeća govori kako su se muškarci sjeverozapadne Istre pretežno bavili poljoprivredom, pomorstvom i ribolovom, a žene radom u solanama, dok bogatih građana nije bilo. Za ovakve prilike zaslužna je i mletačka vlast, koja je ubirala razne poreze u Kopru i na tom području, dok je općinska blagajna mogla ubirati samo dva prihoda od poreza i carina, točnije, na trgovačko posredništvo i prihod od zakupa

¹²⁰ Ivetić, E. *Gli studi storico-economici sull'Istria veneta nel seicento e settecento*, str. 131

¹²¹ Isto, str. 132

manjeg broja solnih polja. Sljedeći problem bila je zlouporaba gradskih *fontika* i zalagaonica od strane nobila koji su njima upravljali i koji su, naime, ta sredstva mogli svojevolumno koristiti. Osim ovog problema, do trošenja zaliha žita i brašna u *fonticima*, porasta cijena i sve raširenijeg siromaštva dovela je i obustava trgovine sa zaleđem zbog kuge, visokih carina i loših odnosa između Venecije i Austrije.¹²² Ovi su uvjeti u Kopru utjecali na zdravlje stanovništva, čiji je životni vijek skraćen zbog slabog imuniteta i niske razine bjelančevina u prehrani. Kako bi ostvarili bilo kakve prihode, ljudi su se u nemoći često okretali krijumčarenju soli na tršćansko tržište, iako je država nastojala nadzirati proizvodnju u Kopru, Piranu i Milju te sprječavati krijumčarenje oštrim mjerama, poput smrtnih kazni.¹²³

U razvoju istarske ekonomije 16. i 17. stoljeće bili su obilježeni određenim karakteristikama koje se, u većoj ili manjoj mjeri, odnose na gotovo čitav poluotok. Između ostalog, organizirana kolonizacija Istre tada se počinje vršiti u velikim razmjerima, posebice u razdoblju od 1520. do 1670. godine. Bila su to stoljeća niske produktivnosti, pri čemu si je stanovništvo moglo priuštiti isključivo ono neophodno za život, a ugledne ličnosti u najvećim središtima mogle su ostvariti samo minimalan luksuz. Stanovništvo je uglavnom ostvarivalo dobit iskorištavanjem šuma, čije se drvo koristilo u Veneciji pri gradnji ili za ogrjev, zatim iznajmljivanjem pašnjaka i stočarstvom. Ovo je, zajedno s proizvodnjom vina i žitarica, činilo temelj gospodarskog života u tri četvrtine poluotoka. I austrijske i venecijanske su vlasti bile suočene populacijskim problemom, velikom količinom neobrađene zemlje i sve većim vojnim i fiskalnim potrebama, a te su probleme nastojale riješiti upravo kolonizacijom. Bio je to izuzetno dugotrajan proces, koji se često otimao kontroli, a osim toga predstavljao je velik trošak i malu dobit tadašnjim vlastima.¹²⁴

Gospodarstvo mletačke Istre u 17. stoljeću: vrhunac krize

Istra je u 17. stoljeću prolazila kroz teško razdoblje Uskočkog rata između Austrije i Venecije, koji je trajao od 1615. do 1618. godine i koji se izrazito negativno odrazilo na sve aspekte života na poluotoku, pa tako i na njegov ekonomski život.¹²⁵ Istru su neprilike pogađale već od 1612., kada se u njoj uništavaju sela, poljoprivredna i stočarska proizvodnja, a samim time

¹²² Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 106

¹²³ Isto, str. 107

¹²⁴ Ivetić, E. *L'Istria moderna*, str. 71

¹²⁵ Bertoša, M. *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II*, str. 12

i izvori hrane.¹²⁶ U to su vrijeme prekinute i veze između austrijskog i mletačkog dijela Istre, što je pučanstvu otežalo život. Providur de Priuli ukinuo je 1613. godine tzv. travarinu, naknadu za ispašu stoke na mletačkom području koju su plaćali nemletački stočari, a puljski je knez Malipiero zabranio odvođenje stoke ljeti na Ćićariju i druga austrijska područja, kao i *sočedu*. Radi se o ugovoru kojim je vlasnik stada povjerio stoku drugom seljaku ili pastiru, a njime se određivala i međusobna raspodjela prirasta. Novonastale prilike pogoršale su se već u sljedećih mjesec dana, kada su uskoci od seljaka oteli preko 5.000 grla stoke.¹²⁷ Na mletačkom dijelu poluotoka uskočkim su napadima posebno bili izloženi istočna obala, prije svega Labin, te sela u Puljštini. Sukobljene su strane podržavale pljačkanje protivnika u cilju gospodarskog slabljenja suprotne strane, koja bi na taj način bila prisiljena na povlačenje.¹²⁸ Tijekom prve godine rata seljaštvo napušta sela i odlazi u gradove i kaštele radi zaštite,¹²⁹ no oni su ubrzo postali prenapučeni, a njihovi obitavatelji morali su se nositi sa širenjem gladi i bolesti. Osim što su za vrijeme rata spaljivana sela i uništavani usjevi, stoka i zalihe hrane,¹³⁰ položaj seljaštva dodatno je otežan brojnim feudalnim, polufeudalnim i fiskalnim obvezama koje mu je vlast nametala, pa čak i povećavala. Kao primjer može poslužiti prisilno potraživanje sijena od seljaka u vrijeme nestašice i istovremene povećane potražnje sijena uslijed dolaska novih plaćeničkih četa, zbog čega su glad i ugibanje stoke predstavljali sve veći problem.¹³¹ Suprotstavljene sile postajale su sve iscrpljenijima, pa su se početkom 1618. godine njihovi odnosi počeli smirivati,¹³² a uskoro su obnovljene i gospodarske veze između mletačkog i austrijskog istarskog stanovništva.¹³³ Ratom je najteže bila pogođena Bužeština, odnosno tzv. Rašporski kapetanat.¹³⁴ O razornim posljedicama rata mnogo govori primjer Višnjana na Poreštini: u ovom selu spaljeno je 90% kuća, ubijeno ili oteto 50% muškaraca,¹³⁵ uništeno 97,6% stoke, a neobrađeno 97,5% oranica.¹³⁶ Država je nakon rata nastavila proces kolonizacije, smatrajući ga najefikasnijim načinom obnove gospodarstva uništenog ratom.¹³⁷

¹²⁶ Isto, str. 21

¹²⁷ Isto, str. 23

¹²⁸ Isto, str. 25

¹²⁹ Isto, str. 29

¹³⁰ Isto, str. 36

¹³¹ Isto, str. 34

¹³² Isto, str. 68

¹³³ Isto, str. 84

¹³⁴ Isto, str. 69

¹³⁵ Isto, str. 70

¹³⁶ Isto, str. 71

¹³⁷ Isto, str. 74

U godinama nakon rata česte su bile nestašice hrane i rast cijena koji su se javljali, osim zbog rata, i zbog suša i pada pomorskog prometa s Dalmacijom, Dubrovnikom i Levantom. U kriznim vremenima gradski su *fontici* stanovništvu prodavali zrnje i brašno, dok su žitelji u vrijeme rodni godina mogli kupovati hranu na slobodnom tržištu. Tadašnje je stanovništvo uglavnom preživljavalo hraneći se vlastitim žitaricama i mahunarkama, no u većoj se mjeri ipak oslanjalo na kupnju u Veneciji ili razmjenu s hrvatskim i slovenskim seljacima iz zaleđa. U Puljštini, Rovinjštini i Poreštini taj problem nije bilo toliko izražen, no Koparština nije mogla živjeti od žita koje se ondje proizvodilo. Na to je upozoravao gradski podestat i kapetan Martin Barbaro, koji je vladi ukazivao na nepovoljne posljedice njihove zabrane kupovanja žitarica s *vašela* peraštanskih, budvanskih i omiških patruna. Piranski podestat Zuanne Barbo u dva je navrata kupio pšenicu iz Budve i Perasta, na što je vlast oštro reagirala,¹³⁸ a Barbo im je uzvratio rekavši da je područje Pirana nepogodno za uzgoj žitarica, da se one, osim u fonticima i zalagaonicama, mogu nabaviti samo od ponekih posjednika, i to u maloj količini, a od tih su se zaliha u krizno vrijeme hranili i stanovnici Buja, Izole, Umaga i okolice, kao i mornari i momčadi stranih brodova koji su prolazili kroz piransku luku. Slično stanje bilo je u Milju, gdje godišnja proizvodnja pšenice nije zadovoljavala čak ni jednomjesečne potrebe pučanstva, pa im je Senat odobrio nabavu potrebne količine pšenice 1620. godine, no taj je slučaj bio iznimka među oštrim zabranama kupovanja pšenice s brodova koji prolaze istarskim lukama. Takve su zabrane bile aktualne od kraja Uskočkog rata pa sve do kraja stoljeća, a zbog njih je došlo do krijumčarenja žita, koje je vlast uporno nastojala spriječiti.¹³⁹ U tome su joj prepreku stvarali čak i gradski podestati, među njima i Martin Barbaro, koji su popunjavali spremišta u strahu od pobuna gladnog stanovništva, do kojih je ponekad i dolazilo. O poratnoj krizi mnogo govori i događaj iz 1620. godine, kada je skupina Piranki opljačkala brod sa žitom. Tadašnje je stanovništvo, suočeno s glađu, stalno nastojalo doći do žita niže cijene od tržišne, pritom ne pridajući pažnju na kvalitetu žita. Poslanici za zdravstvena pitanja i koparski liječnik ustvrdili su da su pojedini uzorci pšenice bili toliko loši da su mogli izazvati teške bolesti, zbog čega je stanovništvu bilo zabranjeno koristiti to žito.¹⁴⁰

Unatoč svojem velikom zaleđu, Trst je prirodno gravitirao području pod mletačkom vlašću, posebice sjeverozapadnim istarskim gradovima: Kopru, Izoli, Piranu i Milju. Njihova međusobna robna razmjena bila je od životne važnosti za svakoga od njih, a temeljila se na

¹³⁸ Isto, str. 77

¹³⁹ Isto, str. 78

¹⁴⁰ Isto, str. 80

različitostima njihove gospodarske strukture – seljaci s područja Kranjske i Štajerske potraživali su sol u navedenim istarskim gradovima, dok je stanovništvo tih gradova od njih nabavljalo žitarice, brašno, željezne proizvode, platno, itd.¹⁴¹ U 17. stoljeću slabila je povezanost Kopra s njegovim zaleđem, a Trst mu je predstavljao sve veću konkurenciju. U cilju okretanja karavanske trgovine iz Kranjske i Pazinske knežije prema Trstu, Austrija je radila na izoliranju Pirana, Milja i Kopra gradnjom solana, zatvaranjem prilaza istarskim gradovima i nametanjem velikih poreza na sol koja se uvozila iz mletačkog dijela Istre i na žitarice koje su se onamo izvozile. Trgovina je u sjeverozapadnim istarskim gradovima doživjela slom, što je dovelo do gomilanja zaliha soli, pražnjenja *fontika*, demografskog pada i pražnjenja općinske blagajne. Tako su se proizvođači soli okrenuli krijumčarenju soli na tršćanskom tržištu, koje se prakticiralo u dotad nedostignutim razmjerima. Neki gradovi, kao što je Kopar, bili su u posebnim odnosima s Venecijom i nisu imali obvezu prodavati državi veliku količinu soli, no ostali su joj, poput Pirana, morali prodati gotovo svu proizvedenu sol. Država je nastojala spriječiti krijumčarenja slanjem naoružanih policijskih brodova, na taj način dodatno zaoštrivši odnose s istarskim gradovima, što je kulminiralo pobunom u Milju 1623. godine.¹⁴² U Trst se nije krijumčarila samo sol, nego i slana i svježja riba koja se inače mogla prodavati samo u Mlecima i to po dugotrajnom i skupom postupku, vino, drvo za loženje, itd. Skretanje karavanske trgovine soli u Trst bilo je devastirajuće za gospodarstvo Milja, Kopra, Izole i Pirana no, kako su zahtjevi bili preveliki za tršćansko tržište, osnovano je Društvo za prodaju soli u Milanu 1738. godine i tada je porasla proizvodnja soli u Istri.¹⁴³

Prvi rezultati organizirane kolonizacije zabilježeni su tek polovicom 17. stoljeća, kada je rastao broj poljoprivrednika u odnosu na stočare. Tada je i maslinarstvo doživjelo svoj uspon, a uzgajala se i vinova loza, pšenice i ostale žitarice te razne vrste voća. Ti su prihodi bili zaokruženi uzgojem životinja i šumarstvom. Na zapadnom dijelu Istre stvari se mijenjaju tek nakon 30-ih godina 17. stoljeća. Prva očita posljedica bila je zaustavljanje velikih useljeničkih valova nakon Kandijskog rata (1645. – 1669.), ali ne i pojedinačnih ni obiteljskih. Posljednji veći slučaj kolonizacije bio je neuspjeli pokušaj naseljavanja hajduka u Puljštinu (1673. – 1675.).¹⁴⁴

Na primjeru Pule može se zaključiti da se tijekom 17. stoljeća razvijalo obrtništvo. U ovom je stoljeću u Puli bilo više obrtnika u odnosu na iduće stoljeće, a najviše je među njima bilo

¹⁴¹ Isto, str. 14

¹⁴² Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 109

¹⁴³ Isto, str. 111

¹⁴⁴ Ivetić, E. *L'Istria moderna*, str. 73

klesara. Njih je, međutim, bilo mnogo tek od druge polovice stoljeća do 1714. godine, kada se gradila pulska utvrda, a uglavnom se radi o došljacima iz Venecije, Padove ili Furlanije. Osim njih, među obrtnicima se po brojnosti ističu kovači, postolari, zidari i tkalci. Obrtnici prije svega proizvodili za lokalno tržište, ali nije poznato koliko se njihovih proizvoda izvozilo.¹⁴⁵ Još važnija bila su ostala zanimanja, a o tome svjedoči činjenica da se broj onih koji se nisu bavili obrtima neprekidno uvećavao i gotovo utrostručio u razdoblju od 1613. do 1815. godine. Među njima je 70% činila skupina onih koji su posjedovali čamce, brodove i druga plovila koja su im služila pri obavljanju svoje poslovne aktivnosti, dakle onih koji su se bavili nekom morskom aktivnošću. Njih su uglavnom činili starosjedioci, no bilo je i doseljenika, kako iz Istre, tako i izvan nje.¹⁴⁶

U 17. stoljeću ekonomski su najnapredniji bili Rovinj, Piran te Labin i Buje u manjoj mjeri. Za rovinjsko gospodarstvo bili su važni brodogradnja, kamenolom, rudnik mramora¹⁴⁷ i poljoprivredni proizvodi. Bilo je mnogo stanovnika urbanih središta koji su živjeli od poljoprivrede i stočarstva, pa čak i u ekonomski razvijenom Rovinju, gdje je u vrijeme većih poljoprivrednih radova iz grada svakog jutra odlazilo i uvečer se vraćalo preko 1.500 ljudi. Stoga nije čudno što su stanovnici ostalih gradova, kao što su Novigrad, Pula i Umag, odlazili i naseljavali se u ruralna područja.¹⁴⁸ Zbog povoljnog otočnog položaja, Rovinj je bio pošteđen brojnih kužnih epidemija, pa je jedini doživljavao demografski rast i ekonomski razvoj, i to tijekom cijelog ranog novog vijeka: 1554. godine u njemu je živjelo 1.789 stanovnika, a do 1788. taj je broj stalno rastao i dosegnuo 9.816.¹⁴⁹ Pučanstvo Rovinja se sredinom 17. stoljeća počinje širiti s otoka na obližnju obalu, pa se 1763. godine pristupilo zatrpavanju morskog prolaza, čime je Rovinj pretvoren u poluotok.¹⁵⁰

Gospodarstvo mletačke Istre u 18. stoljeću: naznake ekonomskog rasta

Unatoč poboljšanju demografske slike istarskih gradova u 17. stoljeću, veći ekonomski rast nije bio postignut, a stanje se nije mnogo promijenilo ni u 18. stoljeću. Tada je u mletačkoj Istri živjelo oko 90.000 stanovnika, a najmnogobrojniji grad bio je Rovinj. S druge strane,

¹⁴⁵ Bertoša, S. *Obrti i neka ostala zanimanja u Puli od 17. do 19. stoljeća*, Povijesni prilozi, Vol. 21 No. 21, 2001., str. 135

¹⁴⁶ Isto, str. 136

¹⁴⁷ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 110

¹⁴⁸ Isto, str. 111

¹⁴⁹ Isto, str. 108

¹⁵⁰ Mogorović Crljenko, M., Doblanović, D., *Stanovništvo Rovinja prema najstarijoj matičnoj knjizi vjenčanih (1564.-1640.)*, Povijesni prilozi, Vol. 49, 2015., str. 240

Umag i Novigrad su bili u lošem demografskom i ekonomskom stanju, pa su iznajmljivali svoje agere stočarima iz Pazinske knežije za ispašu. Kolonizacija je ostavila najveći utisak u Poreču, čiji su se stanovnici bavili obrađivanjem zemlje oko Limskog kanala i Vrsara. Glavni uzrok nerazvijenosti istarskog područja bila je mletačka uprava s brojim ograničenjima koje je postavljala istarskom gospodarstvu, a neka od njih bila su visoki izvozni porezi i pristojbe, formalistički uređena uprava i državni monopoli. Na ovaj je način sputavan razvoj istarskog gospodarstva, a ljudi su bili poticani na krijumčarenja koja su ponajprije bila usmjerena na Trst.¹⁵¹

Postoje brojni slučajevi koji govore o mletačkom sputavanju istarskog gospodarskog razvoja u 18. stoljeću. Godine 1748. odbijen je prijedlog osnivanja radionice za preradu vune u Poreču, a iduće je godine uveden porez kojim je otežan rad štavionice kože u Kopru, već ionako ugrožene konkurencijom iz Trsta. U blizini grada djelovala je i radionica vune 60-ih godina, ali nije bila dugog vijeka jer njezin vlasnik grof Gian Rinaldi Carli nije imao dovoljno sredstava za njezino održanje, a država mu nije pružala pomoć.¹⁵² Osim mletačkih ekonomskih mjera, ekonomija poluotoka je bila sputavana i povremenim epidemijama gladi, kada su se morala izdvajati sredstva za uvoz žitarica.

Većina stanovništva, točnije oko 84%, bavila se djelatnostima primarnog sektora, dakle poljoprivredom i ribarstvom. Ekonomija se najbolje razvila na sjeveru poluotoka, u Kopru, Piranu i Izoli, gdje je najveći profit dolazio od proizvodnje soli, a osim toga stanovništvo se bavilo i poljoprivredom, gdje dominira proizvodnja ulja, i stočarstvom.¹⁵³ Na razini poluotoka je, uz proizvodnju soli, maslinarstvo također donosilo značajan profit, pa je zbog toga bilo sve raširenije, a ulje se izvozilo u obližnje pokrajine.¹⁵⁴ Uspješan je bio i uzgoj dudova svilca u Kopru.¹⁵⁵ I ribarstvo bilježi svoj uspon, zajedno s ostalim morskim aktivnostima, i to ponajviše u Rovinju, a zatim i u Piranu, Kopru, Izoli i Poreču.¹⁵⁶

¹⁵¹ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 111

¹⁵² Isto, str. 112

¹⁵³ Ivetić, E. *Prilog gospodarskoj povijesti mletačke Istre u XVIII. stoljeću: glavna obilježja, izvori i neke perspektive proučavanja*, Pazin, 1998., str. 46

¹⁵⁴ Isto, str. 47

¹⁵⁵ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 112

¹⁵⁶ Ivetić, E. *La flotta da pesca e da commercio dell'Istria veneta nel 1746.*, Venezia, 1995., str. 151

Zaključak

Kolonizacija je za mletačke vlasti predstavljala dugotrajan i skup proces, kojega su uz to sputavali i razni depopulacijski faktori. Kako su nebrojeni pokušaji naseljavanja skupina kolonista propadali, vlastima je postalo jasno da problem nije u naseljavanju kolonista, već u održavanju broja stanovnika. Taj je broj oscilirao sve do druge polovice 17. stoljeća, kada počinje njegov postupni porast i kada se sve veći broj stanovnika zadržava u pokrajini, što je omogućilo razvoj gospodarstva.

Zaista nije neobično što je istarsko gospodarstvo proživljavalo krize tijekom čitavog ranonovovjekovnog razdoblja uzme li se u obzir da je ovo bilo doba političkih i društvenih neprilika u Istri, među kojima je najveći bio problem depopulacije. Prema mnogim zapisima iz tog vremena, može se zaključiti da je ipak najteže bilo 17. stoljeće te da se u idućem mogu naslutiti neke naznake gospodarskog razvoja, iako ne naročito, jer je taj razvoj i dalje kočila mletačka vlada koja nije bila voljna poticati poduzetništvo niti ekonomski napredak uopće. Razlog tomu bila je sve izraženija dekadencija Mletačke Republike, koja je zbog krize ustrajavala na oporezivanju stanovništva i time sputavala gospodarski razvoj svojih pokrajina. Premda je 18. stoljeće sa sobom donijelo poneke epidemije bolesti i gladi, populacija je dosegla najvišu točku i porasla na 120.000 stanovnika 1800. godine,¹⁵⁷ a Istra više nikada nije zabilježila krizno razdoblje poput onog u prvoj polovici 17. stoljeća. Najbolji gospodarski razvoj tada je zabilježen na sjeverozapadu poluotoka, gdje se posebno ističe proizvodnja soli. Ipak, najveći se dio stanovništva i dalje bavio poljodjelstvom i ribarstvom, a u tom je sektoru veće prihode donosilo maslinarstvo.

Iako je proces kolonizacije mletačke Istre bio prepun nedostataka, ipak se pokazao korisnim za razvoj gospodarstva. Novi su stanovnici krčili, meliorirali i pokrenuli poljoprivrednu proizvodnju, spasivši tako zemlju od propadanja, a jedan je od rašporskih kapetana (voditelja kolonizacije) u svojem izvješću zapisao da sela u Puljštini i Poreštini ne zaostaju za onima u mletačkoj Terrafermi. U gradovima se gospodarski napredak pokazao u razvoju trgovine i pojačanom robnom prometu, kao i boljem demografskom stanju.¹⁵⁸ Također vrijedi istaknuti

¹⁵⁷ Ivetić, E. *L'Istria moderna*, str. 69

¹⁵⁸ Vrandečić, J. – Bertoša, M., *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, str. 97

kako su ona mjesta u kojima su bili doseljeni novi stanovnici pokazala mnogo veći demografski i ekonomski napredak u odnosu na starosjedilačka naselja.¹⁵⁹

¹⁵⁹ Isto, str. 98

Literatura

1. Bertoša, Miroslav, *Istra: Doba Venecije (XVI.-XVIII.)*, Pula : Zavičajna naklada „Žakan Juri“, 1995.
2. Bertoša, Miroslav, *Mletačka Istra u XVI. i XVII. stoljeću II: Društvene strukture, populacija, gospodarstvo*, Pula : Istarska naklada, 1986.
3. Bertoša, Slaven, *Istočnojadranski prostor i kruženje ljudi: primjeri naseljavanja iz srednje Dalmacije u Puli (XVII.-XIX. stoljeće)*, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 29 No. 55, 2005.
4. Bertoša, Slaven, *Migracijsko povezivanje istočnog Sredozemlja i Pule prema puljskim matičnim knjigama (17.-19. stoljeće)*, I. dio, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 26, No 50., 2002.
5. Bertoša, Slaven, *Nastanjenici i prolaznici iz Dubrovačke Republike, Boke kotorske i Mletačke Albanije u Puli (17.-19. stoljeće)*, *Anali Zavoda za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku*, No. 41., 2003.
6. Bertoša, Slaven, *Obrti i neka ostala zanimanja u Puli od 17. do 19. stoljeća*, *Povijesni prilozi*, Vol. 21 No. 21, 2001.
7. Bertoša, Slaven, *O pripadnicima nekatoličkih vjera u Puli od XVII. do XIX. stoljeća*, *Croatia Christiana periodica*, Vol. 25, No. 48., 2001.
8. Bertoša, Slaven, *„Oriondo dalla diocese di Zara... habitante in questa città“: doseljenici iz Zadra i sa zadarskog područja u Puli (1613.–1817.)*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, No. 46, 2004.
9. Doblanović, Danijela *Utjecaj iznimne hladnoće na demografska kretanja: Rovinjsko Selo u prvoj polovici 18. stoljeća (1700.-1730.)*, *Vjesnik Istarskog arhiva*, Vol. 21., 2014.
10. Ivetić, Egidio, *Gli studi storico-economici sull'Istria veneta nel seicento e settecento : lineamenti e problemi*, Pisa, 1996.
11. Ivetić, Egidio, *L'Istria moderna: un' introduzione ai secoli XVI.-XVIII.*, Fiume : Unione Italiana, 1999.
12. Ivetić, E. *La flotta da pesca e da commercio dell'Istria veneta nel 1746.*, Venezia, 1995.
13. Ivetić, E. *Oltremare: l'Istria nell'ultimo dominio veneto*, Venezia : Istituto veneto di scienze, lettere ed arti, 2000.

14. Ivetić, Egidio, *Prilog gospodarskoj povijesti mletačke Istre u XVIII. stoljeću: glavna obilježja, izvori i neke perspektive proučavanja*, Pazin, 1998.
15. Ivetić, Egidio, *Religione ed economia: la diggusione delle confraternità laicali nell'Istria dell'ultimo dominio veneto*, Venezia, 1998.
16. Mogorović Crljenko, Marija, Doblanović, Danijela, *Stanovništvo Rovinja prema najstarijoj matičnoj knjizi vjenčanih (1564.-1640.)*, Povijesni prilozi, Vol. 49, 2015.
17. Regan, Krešimir – Nadilo Branko, *Istarski kašteli: Utvrđeni gradovi uz zapadnu obalu Istre*, Građevinar 4/2013.
18. Vrandečić, Josip – Bertoša, Miroslav, *Dalmacija, Dubrovnik i Istra u ranome novom vijeku*, Zagreb : Lekyam international : Barbat, 2007.